

Ганна КОНТОРЧУК

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті розглядаються основні аспекти дослідження мови творів Т.Г. Шевченка в сучасному українському мовознавстві.

Ключові слова: мова творів Т. Г. Шевченка, народнорозмовна основа, поетика Т. Г. Шевченка

Комплексного опису мови творів Т. Шевченка, навіть з огляду на відомі монографічні дослідження, досі, на жаль, немає. Вивчення особливостей мови Т. Шевченка розпочалося на початку ХХ століття (Синявський О.Н. Дещо про Шевченкову мову. Спроба виявити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови // Україна. – 1925. – № 1-2; Елементи Шевченкової мови, її походження і значення // Культура українського слова. – Збірник 1. – К., 1931; Сімович В. Дещо про Шевченкову архаїзовану мову // Сьогодні і минуле. Вісник українознавства. – Львів, 1939. – Вип. III-IV; Сулима М. Ф. Найяскравіші особливості фрази Шевченкового «Кобзаря» // Червоний шлях. – 1924. – № 10 та ін.). Іван Огієнко, кваліфікуючи роль Т. Шевченка в історії української літературної мови як її творця, підкреслював: «Шевченко перший з нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві, й тому творив її, пильнуючи, щоб вона була найкращою».¹ Митрополит Іларіон, власне, один із перших окреслив основні особливості літературної мови Кобзаря – в основному на рівні лексики (наприклад, відсутність полонізмів, русизмів, архаїзмів, запозичень, уникання опрощення, тобто просторічного мовлення та ін.) – спочатку у статтях «Шевченкова мова» (1934 р.), «Значення Шевченка в історії української літературної мови (1935 р.) та «Навчаймося літературної мови від Шевченка. Словник мови «Кобзаря» (1935 – 1939 р.), а потім у ґрунтовній праці «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1949). Місце Т. Шевченка в історії літературної мови обґрунтовували І. Я. Франко (див.: Франко З. Т. Іван Франко про мову Т. Шевченка // Мовознавство. – К., 1962. – Т. XVII); П. П. Плющ (Історія української літературної мови. – К., 1971. – 424 с.); П. Д. Тимошенко (Роль Т. Г. Шевченка у розвитку

¹ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К. : Либідь, 1995. – С. 140.

української літературної мови //Вісник Київського університету. Серія філології та журналістики. – К., 1961. – Вип. 4.); І. К. Білодід (Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1964. – 145 с.).

Вивченню власне мови творів Т. Шевченка присвячено монографії В. С. Льїна (Мова творів Т. Г. Шевченка. – К., 1957), В. С. Ващенко (Мова Тараса Шевченка. – Харків, 1961. – 252 с.), П. О. Петрової (Шевченкове слово та поетичний контекст. – Харків, 1960), В. М. Русанівського (У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка). – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с.). Академік В. М. Русанівський зупиняється на аналізі тих проблем, які з'ясовували українські лінгвісти останнім часом і роботи котрих дозволили йому окреслити – насамперед у межах власного бачення – мовну особистість геніального нашого співвітчизника. Структура монографії логічно вибудована: автор, відштовхуючись від філософських питань (Світогляд і мова), з'ясовує джерела Шевченкової мови (народнорозмовна основа; історичні джерела; ономастика і поетика; церковнослов'янзми, інтернаціональний контекст творчості), а потім переходить до окреслення особливостей мови і стилю російських повістей, тлумачить епістолярій Кобзаря як компонент розвитку публіцистичного стилю і відзначає особливу роль Т. Шевченка у збагаченні виражальних можливостей української народної мови, порівнюючи лексичні і граматичні варіанти в українській мові і в мовленні поета зі «Словарем малороссийского, или юговосточнорусского языка» П. Білецького-Носенка. Значна частина дослідження присвячена розгляду стилістичних можливостей слова у контексті творів Т. Шевченка: з'ясовуючи роль синонімів, антонімів, омонімів, полісемії, новотворів, емоційно-оцінної лексики, а також власне стилістичних засобів – перифразів, тавтології, повтору синонімів, – В. М. Русанівський робить висновок про те, що «народний поет – це не співець народної пісні, а творець нового поетичного слова, яке народ сприйняв за своє».² Однак варто зазначити, що деякі місця у монографічному дослідженні, на нашу думку, не завжди виважені, втратили актуальність (наприклад, порівняльний аналіз синтаксичних особливостей фольклору і творів Т. Шевченка, покликання на деяких російських учених та ін.). Утім, монографія, безперечно, внесе новий струмінь у дослідження мови і стилю Кобзаря.

Велике значення у процесі роботи над вивченням особливостей

² Русанівський В. М. У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка). – К. : Наукова думка, 2002. – С. 231.

мовотворчості Т. Шевченка (як і багатьох інших аспектів його життя і творчості) мають шевченківські наукові конференції та читання, які відбуваються у багатьох наукових і навчальних закладах України і за її межами (як правило, матеріали таких конференцій публікують). Так, у «Збірнику праць двадцяті наукової шевченківської конференції» (К., 1973) вміщено статті П. Д. Тимошенка «Морфологічні риси мови Тараса Шевченка» (С. 162-173), В. А. Чабаненка «Антропоніми в Шевченкових поезіях» (С. 141-156) та ін. На засіданні секції «Лінгвістичний аспект творчості Тараса Шевченка» міжнародної наукової конференції «Спадщина Т. Шевченка як націєтворчий чинник», яка відбулася 2003 року в інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, було виголошено доповіді А. К. Мойсієнка «Тарас Шевченко і народне слово», Ю. Л. Мосенкіса «Трипільська символіка хліба в поезіях Тараса Шевченка», Н. П. Плющ «Пунктуація й ідеоостиль (авторська пунктуація Тараса Шевченка)», Г. К. Конторчук «Біблійні антропоніми у поемах Т. Шевченка» та ін. Як бачимо, спектр лінгвістичних проблем, дотичних до діяльності Т. Шевченка, дуже великий, а новий час дозволяє інтерпретацію нових поглядів на мовотворчість поета. Зупинимось на деяких аспектах вивчення мови і стилю Шевченкових творів, що дозволяють окреслити основні питання, висвітлювані українськими науковцями.

Аналізуючи кваліфікацію окремих мовних явищ, треба констатувати, що найчастіше дослідники звертаються до лексичного матеріалу Шевченкових текстів. Це переважно статті, видрукувані в українських наукових часописах або (рідше) в колективних монографіях: Деркач А. Г. Функції слов'янізмів у лексичі Т. Шевченка (Пам'яті Т. Г. Шевченка. – К., 1939); Ващенко В. С. Народнообразні слова у поезіях Т. Г. Шевченка (Мовознавство. – 1985. – № 2); Дорошенко К. П. Із спостережень над лексикою творів Т. Г. Шевченка (Мовознавство. – 1940. – № 15-16); Дубонос О. І. Науково-технічна лексика у творах Т. Шевченка (Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984); Єрмоленко С. Я. Народнописане слово в мові Тараса Шевченка і українських поетів-романтиків 20 – 40-х років XIX ст. (Збірник праць двадцяті наукової шевченківської конференції. – К., 1989); Масенко Л. Т. Власна назва у поетиці Т. Шевченка (Культура слова. – Вип. 37. – К., 1989); Мойсієнку А. К. Антропоморфізація абстрактного слова в Шевченковому тексті (Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку / Зб. наук. праць, присвячених пам'яті проф. П. С. Самійленка. – Ч. 1. – Запоріжжя, 1996); Черторизька Т. К. Іншомовні слова і словосполучення у творах Т. Г. Шевченка (Мовознавство. – 1978. – № 1), Літературні антропоніми у творах

Т. Г. Шевченка (Мовознавство. – 1989. – № 2); М. В. Фененко. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка (К., 1965. – 128 с.) та ін.

Фраземіку в текстах Т. Шевченка і крилаті та афористичні вислови поета досліджували Коломієць М. П. (Фразеологічна синоніміка творів Т. Шевченка // Українська мова і література в школі. – 1992. – №3-4); С. Я. Єрмоленко (Неокраєне крило слова (Афористичність Шевченкових висловів) // Урок української. – 2003. – № 4); Л. І. Добржанська (Крилаті Шевченкові вислови // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 1) та ін.

Фонетичні, орфоепічні й ритмічні особливості мови Т. Шевченка були в центрі уваги таких мовознавців, як О. Н. Синявський (Дещо про Шевченкову мову. Спроба виявити деякі сумнівні моменти Шевченкової вимови // Україна. – 1925. – № 1-2); А. С. Колодяжний (Звукова інструментовка поезій Т. Г. Шевченка // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 2); О. Клименко (З творчої лабораторії Шевченка: Ритміко-інтонаційні зміни // Зб. праць двадцять сьомої наукової шевченківської конференції. – К., 1989); Н. П. Чамата (Типи віршової інтонації // Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка. – К., 1980); В. Г. Складенко (Авторські наголоси в творах Т. Г. Шевченка // Культура слова. – Вип. 37. – К., 1989) та ін.

Морфологічні і словотвірні особливості Шевченкових текстів вивчали менш активно. Це публікації П. Д. Тимошенка (Морфологічні і риси мови Тараса Шевченка (іменник) // Збірник праць п'ятнадцятої наукової шевченківської конференції. – К., 1968; Морфологічні риси мови Тараса Шевченка (дієслово) // Збірник праць двадцятої наукової шевченківської конференції. – К., 1973; Морфологічні риси мови Шевченка (займенник) // Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції. – К., 1969); Б. В. Кобилянського (До морфологічної характеристики мови Т. Шевченка як літературної норми // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 3); О. К. Безпояска (Шевченківські традиції в словотворі інтернаціоналізмів // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984); К. В. Ленець («Друже мій єдиний!»: Початкова формула звертання в листах Т. Шевченка) // Культура слова. – Вип. 37. – К., 1989) та ін.

Специфіку синтаксичної організації (і експресивний синтаксис) Шевченкових творів аналізували Т. В. Зайцева (Із студій над мовою Шевченкового «Кобзаря»: оформлення дієслівного присудка // Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР. – К., 1946; Стилiстичне і граматичне значення пропуску та повторення присудків в поезіях Т. Шевченка // Мовознавство. – 1947. – Т. 2-3); В. С. Ільїн (Оформлення присудка в українських поезіях Т. Г.

Шевченка // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958); В. В. Моренець (Стилістико-образні функції означень у мові творів Т. Г. Шевченка // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 2) та ін.

Останнім часом активно розвивається такий напрямок у вітчизняному мовознавстві, як етнолінгвістика. Ці питання розглядали Н. Молотаєва (Етноміфологеми у художньому мовленні Т. Шевченка: концепт і знак // Мовознавство. – 1994. – № 2-3); В. В. Жайворонок (Український психотип у мовотворчості Т. Шевченка // Мовознавство. – 1998. – № 1); М. Шубравська (Народні обряди в творчості Шевченка // Збірник вправ двадцять п'ятої наукової шевченківської конференції. – К., 1983) та ін.

Дуже активно українські мовознавці вивчали стилістичні можливості різних мовних одиниць і стилістичні прийоми у художніх текстах Т. Шевченка: Л. А. Булаховський (Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Г. Шевченка. 1. Інтимізуючі займенники // Вісті АН УРСР. – 1924. – № 3-4; Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Г. Шевченка. Звертання // Наукові записки Інституту мови і літератури АН УРСР. – 1946. – Т. 2); В. С. Ващенко. (Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка: Словник-покажчик. – Дніпропетровськ, 1982. – 84 с.); В. В. Жайворонок (Лінгвостилістична основа творчості Т. Г. Шевченка // Мовознавство. – 1994. – № 2-3); А. П. Критенко (Колір і барви в поезії Тараса Шевченка // Мовознавство. – 1967. – № 4); А. К. Мойсієнко (Повтор як динамізуюча одиниця (На матеріалі поезій Т. Г. Шевченка) // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 5); Н. Г. Сидяченко (Про що розповідає прислівниковий епітет Т. Г. Шевченка // Культура слова. – Вип. 37. – К., 1989; Художнє означення до дії у Т. Шевченка // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 11); В. Краченко (Образна символіка у баладах Тараса Шевченка // Дивослово. – 2001. – № 7); Л. О. Ставицька (Про один поетичний образ Тараса Шевченка // Культура слова. – Вип. 37. – К., 1989) та ін. Для прикладу зупинимось на основних аспектах мовнопоетичної творчості Т. Шевченка, які привернули увагу В. В. Жайворонка. У статті він розглядає стилістичні можливості різних мовних одиниць: історизмів, архаїзмів, антонімів, евфемізмів, гіпербол, тавтологій, градації, ампліфікації, асиндетону, полісиндетону – у Шевченкових текстах. Зібраний автором матеріал, на нашу думку, слугує лише ілюстрацією до певних термінів, оскільки глибокий лінгвостилістичний аналіз передбачає кваліфікацію певного мовного явища у контексті твору.

Мову Шевченкових текстів активно вивчають і студенти (як правило, це студентські доповіді і повідомлення, які виносяться на «дорослі» конференції). Тому дуже своєрідною (і, на жаль,

недовговічною) була традиція, не так давно започаткована на кафедрі українського літературознавства і компаративістики – проведення студентських шевченківських конференцій «Творчі світи Тараса Шевченка» і публікацію матеріалів в однойменному збірнику (ініціатор цих заходів – доцент Франчук М. В.). Це був єдиний в Україні подібний досвід, відзначений Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Свого часу студенти-філологи (і не тільки) мали змогу оприлюднити на сторінках цього збірника свої перші наукові публікації. Ось якими були теми мовознавчих досліджень: Т. Іващенко. Стилїстика питальних конструкцій у поемі «Катерина» Тараса Шевченка (2002 р.); О. Луценко. Антитеза як засіб вираження образу автора у посланні «І мертвим, і живим...» Т. Г. Шевченка (2002 р.); Н. Павленко. Біблійні оніми в поемі Тараса Шевченка «Марія» (2002 р.) та ін. Для деяких студентів це був перший етап на шляху у велику науку.

Таким чином, лінгвістична українська шевченкіана, хоч і має усталені наукові традиції і чималі напрацювання, потребує подальшої копіткої роботи. На цьому нелегкому шляху хочеться побажати всім науковцям нових творчих набутків у неупередженій кваліфікованій оцінці невмирущих надбань великого нашого Землянина.

Анна Конторчук
Творчество Тараса Шевченко как объект
языковедческих студий

В статье рассматриваются основные аспекты исследования языка произведений Т. Г. Шевченко в современном украинском языковедении.

Ключевые слова: *язык произведений Т. Г. Шевченко, народноразговорная основа, поэтика Т. Г. Шевченко.*

Hanna Kontorchuk
Taras Shevchenko's creative work as a subject
of linguistics rescaching

In the article main aspects of research of T. Shevchenko's works'speech in the modern Ukrainian language are considered.

Key words: *the language of T. G. Shevchenko's works, nation colloquial base, T. G. Shevchenko's poetic, the stylistics of T. G. Shevchenko works*